

Az irodalomtudomány ígérete

Az elmúlt év talán leghevesebb — s bár létkérdéseinket érintő, lényegében mégis félrecsúszott — vitájában, az irodalomközpontúság veszélyeit kívánva érzékeltetni, a kitűnő szerkesztőt odáig vitte a publicisztikai lendület, hogy kijelentette: „Mindenesetre, az »irodalomcentrizmus« ellen magában az irodalomtudományban is állást foglalva...“ A hárompontos megoldást, azaz a szövegösszefüggésből kiragadó idézést azért engedhetem itt meg magamnak, mert nem a Korunk 1970. 12. számában (ideiglenesen) lezárt vitát akarom újraéleszteni, nem is egyik vagy másik vitázó fél egy- vagy többévtizedes érdemeit akarom kisebbiteni, hanem e kiszólás mögöttes területére szeretnék fényt vetni. Mert ha egyetlen mondatba egyáltalán összefoglalhatók a romániai magyar irodalomtudomány sokáig tartó lemaradásának okai — akkor éppen ez a mondat az; vagyis az a felfogás, hogy lehet irodalomtudományt művelni — nem elsődlegesen az irodalomra figyelve.

A marxista esztétika felnőttekre is veszélyes gyermekbetegsége még vissza-visszakísért (nemcsak a régi álláspontjukat tételesen is védelmezőket, hanem magunkat is rajta-rajtakapjuk egy-egy ellenőrizetlen mondatban), mégis nyugodtan mondhatjuk, a vulgáris szociologizmus elleni védőoltás az utóbbi években — legalábbis nálunk, országosan — eredményesnek bizonyult. Ahogy a román irodalomtudományban, ma már a romániai magyarban is: marxistának lenni teljességigényt jelent, ami feltételezi az irodalomértést, a mű (és kor) sokoldalú vizsgálatát. Persze, a hatás—visszahatás törvénye szerint, a szociologizmus tagadása átcsaphat az irodalomszociológia tagadásába, az egyik történelmietlen szemlélet egy újabbat, modernebb ruházatút segíthet életre, s mindeközben a vádaskodásnak, a kölcsönös gyanúsítgatásnak tág tere adódik. (Mert ugye az irodalomtudomány művelője is ember — hát még az élő író, aki a komplex műelemzés következtében esetleg rosszabb helyezést nyer!) A fokozatos elvi tisztázódással nyilván nem oldódik meg minden kérdés (például a tervszerű kutatás kereteit adó intézményeké, amelyekre az irodalomcentrizmus-vita kezdeményezői utalnak), de kaput nyit a korszerűbb tudományos munkának.

Egy-egy számottevő irodalomtörténeti mű a korábbi években is született, s több olyan, amely szerzőjének valamilyen címet, esetleg díjat hozott, ám ezekből a magányos kiadványokból — akárcsak az Akadémia magyar nyelvű szakfolyóiratából, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekből — mégsem lehetett irodalomtudományra következtetni.

Az utóbbi egy-két esztendőben mintha mozdult volna valami, ha nem is feltétlenül mint megvalósítás, de mint igény és lehetőség, ilyen biztató jel a kismonográfia-sorozat. Csehi Gyula Klio és Kalliopéja, valamint Modern Kalliopéja lenyűgöz a vállalkozás méreteivel, a két könyvben felhalmozott ismeretanyaggal. És azóta, 1969 végétől, 1970 elejétől, régebben nem tapasztalt ütemben, egymást követik a már nemcsak publicisztikai, hanem irodalomtudományi számbavételt elváró tanulmánykötetek, tudományos igényű gyűjtemények. Bizonyára korai volna 1970-et az irodalomtudomány évének kikiáltani, hiszen „az év műfaja” címre a dráma pályázik, teljes joggal — reményünket azonban, hogy nemcsak egyes kutatóink, nemcsak egyes kiadványaink lesznek, de irodalomtudományunk is, azt hiszem, 1971 kezdetén már kifejezhetjük. És ez nem egy létszámban szűk szakma belügye; bővebb bizonyítás helyett azt említeném, hogy az év könyvsikerei közt szinte valamennyi irodalomtudományi jellegű kiadványunkat felsorolhatjuk — ha megelőgszünk a könyvesbolti hiány negatív-érvével. (Vagy inkább a példányszámokat kellene ismét szóvá tennünk?)

Légalább három ok indokolja, hogy elsőnek a Balladák könyvéről szóljunk; a legnagyobb kiadói sikerek egyike volt, s ezt a könyv belső értékei és külseje egyaránt szolgálták; a kronológia is a Balladák könyvét tessékeli az első helyre, minthogy költészetünk lényegében ezekkel a csodálatos művekkel kezdődik; de ha az irodalomtudományi módszerek, megközelítések képezik eszmefuttatásunk alapját, akkor is Kallós Zoltán és Szabó T. Attila vállalkozását kell először méltatnunk, hiszen legrégebb s legmegbízhatóbb hagyományaink élnek tovább az ő tudományos alaposágukban, igényességükben, Szabó T. Attila az adatgyűjtő nyelvész-professzor puritán szigorúságával, díszítgetést nem ismerő tárgyyszerűségével éppen a balladagyűjtő hagyományt foglalja össze bevezető tanulmányában, Kallós Zoltán pedig magukkal a balladákkal, az elsőközlésű ballada-változatokkal figyelmeztet rá, hogy mit eredményezhet az éveken át folytatott áldozatos, az önmutogatást kizáró, látványosságot nélkülöző „aprómunka”. Hiába, újra meg kell tanulnunk tisztelni az anyaggyűjtést, a biztos új adatok feltárását, amit már-már hajlandók voltunk a pozitívizmussal együtt lomtárba utalni. Ennek a következőképpen volt nemegyszer mások adatainak-anyagainak „nagyvonalú” és gyakran pontatlan átvétele, a tudományos megbízhatóság fellazulása.

Am a többévszázados irodalmi múlt újra-számbavétele nem jelenti kötelezően a régi irodalomtörténeti módszerek átvételét, a ragaszkodást a kutatás hagyományaihoz. Szigeti József A mű és kora című, a régi magyar irodalommal foglalkozó tanulmánykötetének legnagyobb tudományos érdeme — konkrét bizonyítás-kísérletein túl —, hogy ki mer lépni a megszokottból, hogy szembefordul a pozitívista adalék-szemlélettel, de szembefordul a szociologizálással is, noha a kétévtizedes gyakorlatról (saját gyakorlatától is) nem könnyű maradéktalanul szabadulni. Bántóan didakticista megfogalmazásokkal és beidegződésekkel (például a pozitív hős keresésével és megtalálásával, Tamás deák személyében) még a Balassi-comoedia és szerzője című, egészében példaadó tanulmányban is találkozunk, itt azonban nem több ez pörsenésnél — a valóban mű-központú és valóban komplex elemzés töretlen szépségéhez viszonyítva. Az a strukturalista tudatosság, amelyről e tanulmánykötet

bevezetője árulkodik, nyilvánvalóan újabb keletű, mint maguk az irodalomtörténeti elemzések, mégsem érezzük erőszakoltnak, divat-jellegűnek a módszer elméleti hangsúlyozását (mint ahogy sajtónkból nem egy ilyen példát említhetnénk); talán ösztönösen, az anyaggal küzdve, talán bizonyos közvetítéssel, mindenesetre Szigeti József valóban a modern mű-központú elemzés közelébe jutott el a *Comoedia* Balassi Menyhárt árultatásáról szerzőségének titkait kutatva. Különös érdeme — ennek köszönheti egyébként a megnyugtatónak látszó irodalomtörténeti eredményt Bornemisza szerzőségének eldöntésében —, hogy az említett szociológizáló gyakorlat után nem úgy próbálta megújítani a kutató-elemző módszert, hogy teljesen elfordult a történetiségtől, csak az irodalmi mű szerkezeti elemeire koncentrálna, hanem a mű egyes elemeinek részletes, alapos vizsgálatából levonható tanulságokat szembeesítette a korra vonatkozó történettudományi, filozófiai, teológiai ismeretekkel.

Részletkérdésekben a szakember itt-ott bizonyára vitatkozhatna Szigetivel (megmagyarázható elfogultsággal kutatási tárgya iránt, egyik-másik történelmi vagy darabbeli figurát, például Zay Ferencet, Tamás deákot vagy magát Balassi Menyhártot — és talán a közember Balassi Bálintot is, a kötet másik jelentős tanulmányában — túlértékeli, elnéző irántuk, s ez a szövegben ellentmondásokhoz vezet); abból viszont csak tanulni lehet, ahogy egy látszólag apró magyar irodalomtörténeti kérdést világirodalmi távlatba állít, felhasználva a régi s a legújabb szakirodalmat (a román irodalom- és történettudomány eredményeit is) igaza bizonyítására.

Szakítani az elfogultságokkal, saját elfogultságainkkal is, s reális esztétikai mércét alkalmazni — még kényesebb feladat ez, ahogy közeledünk napjaink irodalmához. A vulgarizálás, a proletkult itt okozta a legnagyobb károkat — s nem csupán a kutatónak, a magyarázóknak, de a kutatás tárgyának is ártott. Könyvében Marosi Péter önkritikailag használja a többes szám első személyt, amikor megállapítja, hogy Salamon Ernő „eddig méltatói, többnyire a költő életrajzának függvényeként vagy jobb esetben a társadalmi mondanivalók szempontjából elemeztük csak verseit, a költészetének lényegét hordozó líraisága pedig elsikkadt az irodalomtörténeti publicisztikában“. Ezt a tényt tudatosítva, szerzőnk elhárítja magától a kísértést, hogy az életrajz során túlságosan belemerüljön a marosmenti famunkás-mozgalmak leírásába, s a Salamon Ernő-verseket ehhez illusztrációul használja („mégse tegyünk egy lépést se azoknak útján, akik történeti események illusztrációjának tartják a költészetet“). De akárcsak Szigeti, ő is óvakodik egy új egyoldalúságtól, visszautasítja „egyesek“ nézeteit (jó volna egyszer már néven nevezni az „egyeseket“, félreértések elkerülése végett), akik például a „tisza líra“ irodalomelméleti követelményével ajkukon, elvetnék a forradalmi lírát, tagadnák a lírai létjogát. Noha a Salamon Ernő-könyv publicisztikai fordulatai „könnyedségükkel“ helyenként zavarólag hatnak, nem meghátrálásként a nagyobb feladat elől, hanem a korigényt felismerő érdeként tudhatjuk be, hogy Marosi feladta a hagyományos, teljességre törő monográfia tervét, s ha ösztönösebben is, mint Szigeti, lényegében ő is a mű-központú elemzés felé tett lépéseket; kevésbé a tanulmány strukturalista látszatú szerkezetével (a fejezetek

kissé önkényes, 3 × 7-es tagolásával), mint inkább a fel-felsejlő motívum-vizsgálattal.

Mindenesetre, Marosi jelentőset tudott mondani a Salamon Ernő költészetét jellemző tragikum forrásairól, jellegéről, lírai formáiról, s az iskolában — részben az ő régebbi cikkei alapján — tanított sablonnal szemben emberközeli tudta tenni a Gyönyörű sors költőjének „haláltánc-líráját“.

Már A mű és kora és a Salamon Ernő című Marosi-könyv egymás mellett emlegetése is mutatja, hogy az úgynevezett „mű-központúság“ nem valamilyen új sablon, varázsige — nem feltétlenül strukturalista közelítést jelez. Az irodalmi mű valóságából kiindulva, akár „nem-irodalomcentrikus“ elemzés is elképzelhető — s mégsem emeljük fel szavunkat ellene, sőt örömmel üdvözljük. Persze, a más tudományág szakemberétől olyan beleérző-készséget várunk el, amilyenről Bretter György tett tanúságot a Vágyak, emberek, istenek néhány írásában. Nem vág e gondolatmenetbe a tanulmánykötet „Parabolák“ cím alá sorolt, mitológiai tárgyú izgalmas esszéinek értelmezése, noha ezek is filozófia és irodalom határterületén mozognak. (Némi malíciával vonatkoztathatnánk rájuk azt, amit szerzőjük Bodor Ádám kapcsán a költői és a prózai metafora egymást tagadó lehetőségeiről mond — de mint ahogy Bodor Triptichonja esetében nem értünk egyet vele, ne terjesszük ki az elméletet a Bretter-esszékre se.) A XIX. századi költő életművét új oldalról megvilágító, elmélyült Vörösmaty-esszé a dilemmák illúziómentes vállalásáról, s az irodalmunk jelenébe elvezető elemzés a fiatal Bodor Ádám novelláiról viszont a legkézenfekvőbb példája annak, hogy egy irodalmi mű filozófiai rétegeit lehet nem vulgarizálva, az irodalmi közegből nem kiszakítva, esztétikumában is vizsgálni.

Ezzel talán válaszoltunk is az évtizedek óta változatlanul szociológizálók vádjaira, gyanúsítgatásaira is, akik a mű-központúságban valamilye új mumust sejtenek. Holott az nem egy új sémát, hanem az irodalomban is vallott, megvalósuló sokféleséget hivatott érvényre segíteni — a tudomány névre méltó irodalomtudományban.

Kámbay

Florián
A. Milán:
Ütiélmények

Kányádi Sándor

Fától faig

„Túl az emberélet útjának felén“, a költő először jelentkezik gyűjteményes verskötettel. A Fától faig nem fogja ugyan át pályájának teljes ívét — 1955-ből való e könyvbe felvett első verse, s 1969-ben keletkezett az utolsó —, mégis ez a másfélszáz költemény híven jelzi az utat, amely a galambfalvi „fél utcá“-tól a kufsteini versig, Arany János kalapjától a Rézszeg motyogóig vezetett. Így együtt még katartikusabb az összhatás, akár a költő s a vállalt szerep, hán az e költészet hőse és közönsége felől közelítjük meg a kötetet, pedig a jelenségre már a Harmat a csillagon óta felfigyelhettünk. Ez az út egyben Kányádi önálló költői hangjához vezet. (Kriterion, 1970.)

Codrea Marinescu

Tradiție și inovație
în arhitectură

A román építészméleti szakirodalom egyik úttörő munkája: 120 oldalon, 41 fénykép kíséretében veti fel az építészeti hagyományok, újítások és a haladás elvi kérdéseit. Értékes gondolat annak felismerése, hogy a nemzeti sajátosságok ápolása és művelése fontos monotonia-bontó eszköz az egyre nemzetközibbé váló építészetben. A szerző ugyanakkor figyelmeztet, hogy a nemzeti sajátosságokat nem bizonyos anyagokhoz és korhoz kötött formákban kell keresni, mivel az gépies másolóshoz vezetne, hanem a nemzeti hagyomány szellemében kell újat alkotni. A könyv felhívás is az elméleti kérdésekkel való foglalkozás és az építészeti tudományos kutatás felélénkítésére. (Editura științifică, 1970.)

Bretter György esszéi* a mai marxista gondolkodás élő világába vezetnek be az olvasót: a legnagyobb gondolatokat az emberről újra emberközébe hozzák. Heroikus próbálkozások; sikerük lehetőség: az esszé varázslata, az olvasó beavatása. Arról szólnak, hogy ember-mivoltunk energiája nagyszerű veszély energiája, hogy ennek az energiának a kritikus súly határán történő szabadjára engedése az egyetlen felelősséggel teljes tett: választani: vagy lassított láncreakciókba oldjunk eszményeink és a valóság konfliktusait, vagy szellemi atomrobbantással porrá égetjük eszményeinket, amelyeknek hamuja magát reális valóságunkat is örökre elfedné. De Bretter írásai időzítik a felfedezés élményét, és a gondolati kritikus súly potenciálja szellemi robbanás helyett termékeny elmélkedés láncreakciójává enyhül. Esszéi mégis konfliktusosak. Eszmény és valóság problematikájának megidézései a valóságos és gondolati tér-idő feszültségében. És aki ezeknek a konfliktusoknak a megoldására vállalkozik, tragikus sorsot vállal. Hiszen az ilyen esszében minden visszajára fordul. Az esszéíró eszményibb eszményt keres és valóságosabb valóságra lel, demitizálni akar és újabb mítoszt teremti, a tudomány kapuit ostromolja és művészetet hoz létre, az emberközelség esztétikumát vizsgálja, de a praxis talajára jut; mindig filozofiókat teremti, és mégis mindig a különösség szintjén lappang.

„Mitoszok, hitek, istenek és emberek hullanak el manapság, illúziók foszlanak semmivé: elmúlt a hozsannák és önmarcangoló lemondások kora. Övünk hát egyetlen megmaradt hitünk: az illúziótlan cselekvésbe, a szolidáris, a lehetőségeken alapuló, a lehetőségeken felülkerülő cselekvésbe vetett hitünket. Az idő, a »most« — adottság, de mi tesszük holnappá a jelent, mává a mát. Higgyük el önmagunknak, az emberekből kisugárzó szolidáris fénynek, hogy erre képesek is vagyunk“ (Eszményeink és a világ), — ezzel a katarzist sóvárgó gondolattal indítja útjukra Bretter György a kötet paraboláit Ikaroszról, Kentaurokról, Laokoonról, Kronoszról. És ezt a katarzist jogosan is igényli azok után a filozofikus, de fenség, tragikum, vigorgó groteszk és csupasz transzcendens esztétikai spektrumában villódzó írások után, amelyek az első részben kapnak helyet, és egyéni eredetiséggel, de egyetemes igazság-tartalommal vetik fel és válaszolják meg a marxista gondolkodás lényeges problémáit.

A *Le bateau ivre* rimbaud-i motívumait idézi fel bennünk Az ember filozófiai tudományával: távlatunk az időketrec, amelybe fizikai valóságunk zárt bele, 5—6 milliárd év; és ennyi...

De a tér-idő béklyóiból való kitörni akarás kozmikus vágya az elidegenedettségtől való szabadulás óhajtságában konkretizálódik: „A hideg és közömbös

* Bretter György: *Vágyak, emberek, istenek*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970.

téka

Petronius

Trimalchio lakomája

úrben vágató bolygónk más, ismeretlen életek felé való kivetülésének ideje. A bolygónkat kell a mienké tenni, különben elszalasztjuk utolsó esélyünket is arra, hogy fennmaradjunk". Az elidegenedést Bretter mélyreható elemzéssel mutatja be. Definíciója negációs forma; a tagadás tagadásában ragadja meg az elidegenedés lényegét: „Az elidegenedés viszony, mégpedig a viszonyok viszonya.“ Bretter a viszonyok marxi elemzéséből indul ki, és ez az elemzés a strukturalizmus hazai térhódítása előtt már szükségszerűen a struktúrához vezet el. Ebben van a Bretter-esszék egyik legfontosabb vonása: a hazai szintet annyira komolyan veszi, hogy megelőzi az egyetemes szint esetleges későbbi majmolását. Vagyis: lépéstartásra kényszeríti a hazai elméleti szintet az egyetemessel. Ez pedig talán már az eszmei mozgás irányításának a vállalását jelenti.

Az elidegenedés elleni harc Bretter szerint is az eszmények és a valóság világának a harca. Résztvetele ebben a harcban: az eszmény és eszményeink, a filozófia és filozófiánk, az ideológia és ideológiánk bemutatása és lényegre törő elemzése. Az eszmény az ideológia köréhez tartozik — vallja. De az ideológia hamis tudat — idézi Marxtól fiatalkori műveiből. És szelid iróniával polemizál Althusserrel: „Az ideológia hamis tudat, állapította meg Marx fiatalkori műveiben. Erre hivatkozik Althusser is. Később Marx már nem használja ilyen pejoratív módon az ideológia fogalmát. Erre Althusser már nem hivatkozik“ (*Humanizmus és struktúra*), Bretter viszont még akkor is a nélkülözhetetlensége mellett szól, ha hamis; íme paradoxona: „De mint hamis tudat is — kortudat. Jelenléte szükségszerű: tehát tanulmányozható a tudomány eszközeivel. Az a tudomány, amely az ideológiát tanulmányozza: a hamis tudat tudománya. De lehet-e tudománya a hamis tudatnak? Ha igen: akkor a hamis tudat mint a tudomány tárgya igazgató válik.“ És végül, illetve mindenekelőtt az alap-és indító gondolat: „Bárcsak tudnánk, mire jó a filozófia, mert hogy jó, azt tudjuk“ (*Szükségletünk: a filozófia*). A visszaforgatott gondolatsor tehát: a filozófia — világnézet; a világnézet — eszmény; az eszmény — a cselekvésbe vetett hit, „az emberekből kisugárzó szolidaris fény“.

Az elidegenedés ellenkategorijája Bretternél éppen az emberekből kisugárzó szolidaris fény, a humanizmus fénye. A humanizmus problematikája tulajdonképpen a brettei mikrokozmosz centrum alapkérdése. Esszéi ebben a tekintetben is a viszonyok háló-jában nyomoznak. Már Marx-esszéjében kimutatja a lét és létezés alternatíváin keresztül a dolog és a viszony értékkülönbségét (*A filozófus: Marx*). Kiderül, hogy a viszony és nem a dolog, a létezés és nem a passzív lét azok a meghatározások, amelyekben a humanizmus eszmeisége és gyakorlása fellelhető. Bretter a humanizmust még a viszonyokon is túlmenően, egyenesen erőterének fogalmazza: „A humanizmus véleményünk szerint nem dolog, nem tulajdonosság vagy viszony, hanem a társadalmi valóság sajátos erőtere. Ez az erőter a társadalmi mezőben létesül az egyén és a társadalom között“ (*Személyiség és humanizmus*). De a társadalmi mező ritkán mutatkozik csendes, megnyugtató tájnak. „A társadalmi me-

A római irodalom „ezüst kor“-ának hanyatló irányját helyenként egy-egy kivételes tehetség — Tacitus, Phaedrus, Seneca — felbukkanása szakítja meg. E kivételek sorát gazdagítja az izé mestereként emlegetett Petronius, akit egyben az első európai regény szerzőjeként tisztelünk. Bár művéből, a Satyriconból csak töredékek, legjobb esetben összefüggő fejezetek maradtak fenn, ezek nagyszerűen érzékeltetik az író bátorságát, aki szatirikus ábrázolással egy hitvány és rothadó kornak tartott tükröt. A regény legterjedelmesebb, összefüggő része Trimalchio lakomája címen jelent meg Horváth István Károly korszerű fordításában, Szócs István bevezetőjével. (Kriterion, 1970.)

Kovács Dezső

A kísértő

Nagy Géza, a néhai szerző tanár-utóda, állította össze az 1890 és 1936 között megjelent elbeszéléskötetekből a legmaradandóbbat: a szegénység társadalmi mélyére tekintő művészi ábrázolásokat, melyek realizmusából többnyire romantikus fordulat csattan ki az emberi jószág szellemében. Olvasmányos elbeszélések ezek, anekdotikus felépítéssel (Kovács Dezső, a kolozsvári református kollégium híres tanára, Petelei Istvántól tanult, Thury Zoltán volt a kebelbarátja s megérte Kós Károlyék pályájának felívelését), s a mai olvasó elcsodálkozik, hogy a századforduló embere — méghozzá felekezeti pedagógus — milyen elemzően és őszintén leplezte le a szenvedő kisembereket, bányászokat, katonákat, szegényparaszto-k, kistisztviselőket, iparosokat s főleg a szen-

téka

vedő fiatalok minden társadalmi és lelki baját, ellentmondását, szorongását, de kora fertőjében mégis milyen odaadó optimizmussal bizott egy eljövendő demokrácia emberségében. A bevezető tanulmány szerényen jelöli ki az író helyét irodalmunkban, de kitűnő tájékozottsága számunkra új értékelést tesz lehetővé. (Kriterion, 1970.)

Ovidiu Trăsnea Știința politică

A könyv megjelenése a román marxista politológia újabb jelentős teljesítménye: a — nélkülözhetetlen, de önmagában elégtelen — tudománynépszerűsítés kereteit alkotó rendszerezéssel, önálló kísérletek szándékával meghaladó mű a politikai élet élénkülésének is hirdetője. S különben is, a marxista társadalomtudománynak még éppen elég a tennivalója az önálló politikatudomány tájékán. Trăsnea méltatói — egyebek közt — a szerző arra irányuló törekvését is elismerik, hogy időszerűen meghatározza a marxizmus szerepét a politika önálló tudománnyá fejlődésében. A tudománytörténeti részben egyébként Köteles Sámuel és Stephan Ludwig Roth nevével is találkozunk. (Editura politică, 1970.)

Kurkó Gyárfás Nehéz kenyér

1949-ben jelent meg először, de több mint két évtized elteltevel csak nőtt a szépsége és jelentősége. Emlékirat is, folklor is, dokumentumirodalom is, és mindhárom műfajában eredeti, friss és időszerű. Csíkszentdomokost eleveníti meg éles gyermekemlékezőssel: az első világháború megpróbáltatásai, növekvő sze-

ző — mutatja ki Bretter — az osztálytársadalmakban csoportokra szabdalni vidék; aki ide belép — márpedig kívülmaradni nem lehet —, az szükséggé válik. Nem az a lényege többé, ami az összes emberé, hanem az, ami a másiktól hiányzik; az összeméréshez az egyén azzal kapcsolódik, ami nincs meg benne, ami maga a társadalmi tabu az ő számára. Az elidegenedés világa ez, az elidegenedés az osztálytársadalomban élő ember filozófiájának az első fogalma. De nem az utolsó-végső" (*Az ember filozófiai tudománya*). A harc célja tehát: létrehozni a humanizmus reális erőterét. „A humanizmus annyit jelent, mint az embert végre önmagává tenni, vagyis olyan társadalmi létezés kifejlesztését, amelyben az ember önmaga lehet. Az idegen erő, ami legigazza, az is embertől való, saját cselekvéséből való; a cselekvést kell tehát olyan mezőbe bevezetni, ahol ez nem valósít meg torz formákat, ahol humánus a cselekvés is, a cselekvés eredménye-következménye is" (*Személyiség és humanizmus*). Ebből az elméleti alapállásból bontja ki aztán Bretter az *Egyéniség vagy személyiség, Humanizmus és ideológia, Egyéniség és társadalmi mező, Választás és humanizmus* hatalmas problémakörét.

Értékelméletében is emberközpontú vallomást tesz: „Az emberi élet a maga visszahozhatatlan egységében — érték" (*Az ember filozófiai tudománya*). Vagy más helyen: „Az érték külsővé vált emberi erő, benne az emberiség tudata és öntudata objektíválódik, s ezért minden nemzedék és minden egyén újra meg újra birtokba kell vegye" (*Műveltség és filozófia*). Brettert az értékek elemzésében is első sorban erkölcsi megfontolás vezeti: nemcsak az érték abszolút értéke érdekli, hanem maga az értékteremtés, az alkotó emberi tett is, és első sorban az alkotó emberi tett a központi problémája.

A kötet legkimagaslóbb gondolatait azonban a *Parabolák* hordozzák. És egyben ezek a legintimebb írásai. Camus írja a mítoszról, hogy kimeríthetetlen, akár az emberi fájdalom. Bretter parabolái mítoszértelmezéseknek is felfoghatjuk, egy kicsit talán szubjektív értelmezéseknek, amelyek azonban a kimeríthetlenség átfogó megragadásai.

Hitéről az *Ikarosz legendájában* vall.

A kor objektív feltételei és az ember szubjektív lehetőségei közötti viszony konfliktusában Bretter a korán jött új tragikumát elemzi. Erről szól az *Ikarosz legendája*.

A jövő választása a még átléphetetlen jelenből: pusztulás. Mert a korán jött új sohasem vállalja a nyugalmat. Mindig „merész tervező". Sajátos hordozója a lehetségesen felüli érdemesnek és kellenek. „Ikarosz maga az alkotó tett határtalansága." És ebben áll tragédiája, mert „a kor korlátait nem haladhatják meg a szubjektív lehetőségek, de a tett lerombolja a korlátokat. A cselekvések új normákat szabnak, Ikarosz válik új horizonttá. És ebben van tragédiája".

Az új, határtalan tett-vállalásnak ellenpólusaként kerül színre Daidalosznak, Ikarosz apjának tett-alkotása: a labirintus. A megmerevedett alkotás. A jelenbe rekedés szimbóluma. A tragikus választás: a sötét labirintusban való reménytelen helyben topo-

gás elutasítása, és a fénybe törő, merész repülés vállalása.

De Ikarosz tragikus tette egyben Ikarosz igazsága: tendenciáiban előre mutató tett. Tragikus tett, mert a korán megértett új melletti kiállás magányos tette, amely szükségszerűen hordozza a jogokból-kötelességekből veszedelemmé magasodó feladatok végzetes struktúráját. Az ebből következő magányos-tragikus pusztulásnak azonban része van az összetársadalmi továbbélésében: az egyén pusztulásán összemberi születik. A tragikus tett ezért nem hőstett. Hiszen a hőstett mindig — a személyes, vakmerő bátorság elienére is — tömegbázis kiemelkedő csúcsteljesítménye, a korán jött új tragikum viszont a közösség létezését sóvárgón-megszépítő tett magányossága. Aldozat.

Bretter azonban a tragikus akcentusokon túl Ikarosz alakjában magát az integráns személyiséget varázsolja elénk: az esztétikum területéről átvezeti az elemzést az etikuméra. A boldogság-boldogtalanság alternatíváit vizsgálja. Úgy tűnik, ennek a bemutatása Bretternél a camus-i Szisziüphosz ellentéte. Camus is, Bretter is a boldogtalanság, illetve a boldogság apoteózisát rögzíti. „Ikarosz minden bizonnyal boldog volt — írja Bretter. — Izmai engedelmesen röpitették fiatal testét, értelmében felvillant a labirintus-kötélékek ledobásának elégtétele. Akkor tehát boldog volt... Nem lehetett boldogtalan bukásában sem. Mert még bukásában sem lehet boldogtalan az, aki egy pillanatra is megtalálta az alkotó tiszta tett elégtételét.” Camus viszont így ír Szisziüphoszról: „Látom ezt az embert leereszkedni nehéz, de egyforma léptekkel, a szenvedéshez, amely sohasem ér véget... Ha vannak napok, amikor leszállás közben fájdalom gyötri, megeshetik az is, hogy öröm tölti el.” Mert „a mérhetetlen nyomorúságot nehéz elviselni... De a felismerés elpusztítja a lesújtó igazságokat... Ebben rejlik Szisziüphosz minden csöndes öröme. Sorsa az övé. Sziklája az ő jószága” (Camus: *Szisziüphosz mítosza. Az egzisztencializmus* című kötetből. Budapest, 1966). Mindkét tartalom igaz, mindkét sors reális; különbségük a humanizmusok különbsége, amely mint Gáll Ernő fejti ki *A prométheuszi eszményben* (*Idealul prometeic*. București, 1970) dialógusra készít: a humanizmusok dialógusára.

De az esszéket nem idezni — olvasni kell.

Ha a *Kentaurok dilemmáját*, *Laokoon*, a *némát*, *Kronosz*, a *kegyetlent* olvassuk, az uralomra jutni akaró cselekvés tér-idő viszonyai elevenednek meg előttünk a jelen-múlt-jövő, a ma-jelenlét, a lét-létezés, lét-máslét problematikájában. Mindhárom írás tömény parabola: a végletek megragadását célozzák, a kérdések—válaszok átcsapásosságában. Íme a lét-máslét dialektikája a *Kentaurokban*: „A kentaurok magába szívja a természetet, hogy önmaga lehessen, ne más, ne a világ, a természet, hanem csak ő, maga a teljesség. Kentaurként több akart lenni az embereknél. Más akart, de a másban már mindig csak éppen az lenni, akinek a sorsát vállalta.” *Laokoonban* a sors trónfosztását írja meg: „A sorssal szemben csak azok éreznek tehetetlen haragot, akikre váratlanul tör a végzet. Akik számolnak vele — szembenéznek vele. Az elkerülhetetlennek, ha embe-

téka

génység, hóviharok és verekedések közt cseperedik fel a szerző-főhős, az első fehér harisnyától kezdve, melynek be nem tud telni örömeivel, egészen a zöldszinóros fekete harisnyáig, mely már a lakatosinasnak jár... Örökös bubalás (nyolcan vannak testvérek a Kurkó családban), juhterelés a havason át, kényeszerű fatolvajlás véres nagygazda-megtöreléssel, pástorság és öldöklő táncmulatság, vita a pappal, küzdelem a csendőrökkel, babona és bicska, a család „úrfi” felképelése és börtön, csúnya és szép halál, ezermesterség és tetű — pedig a film, és a képgazdagságban felcseng az öreg csángó böles mondása: „Nem hittem volna, hogy ember ilyen erős, ha bajba kerül.” A Szibériából hazatérő hadifogoly idézi a faluba Lenin alakját: a gyermek álmában oly nagy, hogy feje a gerendáig ér. Méliusz József műves bevezetőjében, mely irodalomtörténetileg ugyan vitatható, távlatilag jól mondja: „...nemcsak a filológus, a néprajzos — s ha megjelenik a magyar tudományban a strukturális antropológia művelője, ő is — kimeríthetetlen kincseshányára talál majd a Nehéz kenyérben.” (Kriterion, 1970.)

Irodalmi kistükör

Vonzóvá tenni az irodalmat, felébreszteni az olvasás vágyát, megtalálni az utat a kis olvasók értelméhez és szívéhez — s mindezt a magas szakmaiság és a pedagógia elveinek, szempontjainak folytonos szem előtt tartásával: nem könnyű feladat. Az V—VIII. osztályosok házi olvasmányait összeállító P. Dombi Erzsébet kiválóan tesz eleget e sokrétű követelménynek. Biztos kézzel válogat a roppant kincsesházból: a népi alkotásoktól mai irodalmunkig sok-sok igaz-

téka

gyöngyöt mutat fel ifjú olvasóinak. Írók rövid életrajza egészíti ki a — 350 lapnyi — kötetet. Porzsolt Borbála találó, valóban szép rajzai méltó keretül szolgálnak. (Editura didactică și pedagogică, 1970.)

A színház ma

„Írók, rendezők, színészek vállomásai korunk színházáról” — jelzi az alcímben a tanulmányokat összeválogató, a bevezetőt és jegyzeteket író Lengyel György. A sok ismert, de sok ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető vélemény is egymás mellé állító s így szembeesítő, izgalmas tanulmánykötet a század első felétől, Gorkijtól és Bernard Shaw-tól, illetve Sztanyiszlavszkijtól és Gordon Craigtól napjaink avantgarde törekvéseiig, Harold Pinterig, Peter Weissig, illetve Grotowskiig követi a világ drámairodalmának és a színháznak a változását, megújulási kísérleteit. Nemszak kézikönyvnek nélkülözhetetlen, de olvasmánynak is érdekes. (Gondolat, 1970.)

Kovács György

Döglött gránát

A Küküllő felett rejlő hegyi falut a termelőszövetkezet mellékgazdaságának jövedelmezősége foglalkoztatja, aszfaltút épül és a villamosítás van folyamatban, de a lelkek mélyén ott rengenek még a nagy átalakulás történelmi feszültségei. Julika, a mostoha-szülei nevét viselő új tanítónő tudja, amit a falu nem tud: itt halt meg rejtélyes körülmények közt apja, a néptanács elnöke a szövetkezetesítéskor. Arról viszont neki nincs fogalma, hogy az egykori nagygazdának, akihez elszállásolják, köze volt a halálhoz...

rek mérik emberekre, sebezhető pontja van: a szembenézés.“ Végül, a létezés vergődéséről a lét szorító-jában, a magát felismerő időről, az idő-sors, tér-sors struktúráról szól *Kronosz, a kegyetlen*. Itt tudatosul végleg a szerző alap gondolata is azáltal, hogy újra megvívja azt a harcot, amelyet hőse, Ikarosz már egyszer megharcolt: a tett, cselekvés beérlelését alkotással: „Más esélyünk nincs, csak az alkotás. Minden, ami önmagunkká tesz. És csak az tesz önmagunkká, amivel hozzájárulunk korunk arcának kialakításához. Ami összekapcsol bennünket a világgal, azokkal, akik a tettben túlmutatnak habzsoláson, telhetetlen önösségeken, akik a teremtésben összekapcsolódnak, mert nemcsak a māt akarják, hanem mérhetetlenül többet.“

A kötet harmadik része, *Ember, művek*, Vörösmarty utolsó verseinek elemzésével kezdődik. Herder aforizmája szerint a költészet régebbi a prózánál. A költészet és próza egymásutániségének történelmi szemlélete itt kiterjed egészében az esztétikum és filozofikum kapcsolatának elemzésére is. A román filozófiai gondolkodás fejlődésének vizsgálata közben C. Noica megemlíti, hogy a „román filozófia Eminescuja még nem született meg“ (C. Noica: *Rostirea filozofică românească*. București, 1970. 7). Bretter György Vörösmarty utolsó verseiben a költő-filozófus, költészet-filozófia megjelenését a szinkretikus egység tagozódásában látja, abban, hogy a megjelensre váró filozófia funkcióit a költészet a kultúra egy magasabb fokán bizonyos időre magára vállalja és teljesíti is. „Vörösmartytól kezdve a magyar költészet már tudatosan pótolja a filozófiát, és ezzel olyan gondolati és költészeti feladathoz jut, amely — és ez a helyzet Kelet-Európában eléggé általános — a nemzet önkifejlesztésének privilegizált tudatformájává változtatja azt.“

A Vörösmarty utolsó verseitől a *Milyen is az angol esszé?*-ig terjedő rész a kötet konkrétuma: az előző fejezetek gondolatai még egyszer megjárják az önigazolás útját; esszéi itt tanulmányokba, az isteni gondolatok fejtegetéseibe emberi művek elemzéseibe válnak át. És az analízisek tengelye itt is etikai-antropológiai, még akkor is, ha szerzőnk műalkotások anatómiájával foglalkozik.

Így Bálcescu forradalmi életművének megidézése, Jean-Paul Sartre útjainak bemutatása, D. D. Roșca *Tragikus lét* című írásának vagy Bodor Ádám novelláinak elemzése az esztétikai-művészetfilozófiai szempontok mellett következetesen etikai kérdésekre ad választ: arra, hogy a lét a cselekvések során miként válik létezéssé, a létezésben neszező tett — alkotással. Legkiemelkedőbbnek tartjuk ezek közül az elemzések közül *Paradoxon és alkotás* című írását *Achilleusz*-ről, vagy Kafka-elemzését: „Az *Idő A kastélyban*, avagy adalék Kafkához, aki így jellemezte magát: »Semmim se hiányzik, csak önmagam.«“

Bretter György írásai egy még ki nem mondott, de már a levegőben lógó követelményt elégitenek ki: a hazai magyar esszé-írás gazdagabb művelését. Stílusuk kimondottan esszé-stílus; felvetett gondolataival nem divatigények régen-várt beváltását célozza, hanem

téka

az öntisztázó szerénység jegyében csendesen tanítani akar velük. Bretter már régen levetette a kincstári optimizmus mundérját, és anélkül, hogy gondolatai átadása közben meghökkenően sokkolna, mégis arról tudósít, hogy „az eszmény nevében jóra és rosszra bontja a világot, de nincsenek illúziói“ (a kötet borítójáról). Ars filozoficáját egyik nyilatkozatában így fogalmazza: „Esszéket írok etikai-antropológiai kérdésekről, mert hiszem: az ember problémája a legkomolyabb dolog. Nem vagyok biztos abban, hogy filozófia az, amit csinálók, de az igen elvont szaktudományok mellett és közben szükségét érzem a kötetlenebb és talán azért közérthetőbb formának, és az önkifejezésnek is“ (*Brassói Lapok*, 1970. december 3).

Egy, a kötet után megjelent írásában a teljes magyarázat elve foglalkoztatja (*Lenin, avagy a teljes magyarázat elve. Utunk*, 1970. április 17); jelenleg ironikus-groteszkül éppen a végső érv abszurduma gondolkoztatja. Mert megint és mindig rákérdez: mi is ez a jó, nélkülözhetetlen, szükséges filozófia? A kötet elején írja: „a filozófia paradoxonja: a végtelennek, a teljességnek a tudománya anélkül, hogy a részletek birtokosa lenne, annak a tudománya, ami már adva van az ember számára, és azé is, ami még nincs.“ Ehhez kapcsolódik nála az esszé-igény: „hiszen az esszé a senki földje szellemi vidékein barangol, s néha inkább költészet, máskor inkább filozófia vagy tudomány, de mégis más, mint ezek: elmélkedés. Lényege: intellektuális közvetítő szerepe“ (*Milyen is az angol esszé?*). Ebben találkozik filozófiai hitvallása esszé-óhajításával. Mert Bretter írásai — művészet; de amit ír — filozófia: a vágyak olyan íve, amely emberek és istenek között feszül, de olyan valóságigénnyel, amilyen csak az emberekben fogant igaz gondolatoké.

Angi István

Perújítás a régi magyar irodalomban

„A bölsejelkedés a csodálkozással kezdődik“ — idézi Barta János Arisztotelész megállapítását az összehasonlító irodalomtudomány fogalmához fűzött reflexióinak bevezetésében (*Helikon*, 1970. 2.) —, mégpedig azzal, hogy „addig természetesnek, maguktól értetődőnek tartott dolgok egyszerre különösnek, felfoghatatlanoknak, rejtélyeseknek kezdenek feltűnni.“ Valami ilyesféle termékeny nyugtalanság adhatta az első indítást Szigeti Józsefnek is a régi magyar irodalom a közelmúltban még annyira fennen hangoztatott, de oly kevesek által következetesen gyakorolt újraolvasásához. Néhány hónapja megjelent tanulmányköte* a bizonyíték reá, hogy Szigeti József azon kevesek közé tartozik, akik irodalmi örökségünk kutatását nemcsak feladatnak tekintik, de maradandó életményt is jelent ez számukra, mert makacs elszántság-

* Szigeti József: *A mű és kora. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970.*

A sir felvirágozása, egy fénykép hasonlósága s a leány látogatásai a tett színhelyén gyanút és gyűlöletet gerjesztenek az agg Nádasiban, a falu vezetői és a kartársak közt azonban barátokra lel, s így telik el a tanév. Megkapjuk az új társadalmi rétegződés teljes körképét, jól ettalált alakok vonulnak fel. Munkában és szerelemben, gazdasági számítások és borozgatások változataiban itt a mai falu. A szerző nem a gondolati sejtetés, hanem az apró részletezés módszerével bontja ki történetét, s ez a regényt inkább olvasmánnyá teszi, mint irodalomtörténeti eseményé. A székely tájszavak beemelése az irodalmi nyelvbe ugyanekkor egészséges kísérlet az árnyaltabb kifejezésre. (Kriterion, 1970.)

Vitányi Iván
Száltenger

Késve olvastuk a regényt, de felfigyeltünk rá, mert szerzőjét mint esztéta-pszichológust tanulmányainból ismerjük, sőt másokkal közösen szerzett Beat című munkájából közöltünk is egy jellegzetes részt ifjúságtudományi számunkban (1970. 7.). Most ez a munkája gondolkoztat el. 1944 „széltengerében“ önmagukkal és a rájuk szakadt történelmi felelősséggel viaskodó fiatalokról van szó, akik Budapest ostromát a fasiszták börtönében szenvedik végig, kitartanak eszményeik mellett, s éppen ez a megoldandó lélektani rejtély: miért? Mi erősíti fel ellenállásra minden kínzással, a halál közelségével szemben a fiatal diákokot? A test reszket, a lélek dacos és filozófiai indokolása: „Csakazértis.“ Mozgalmi regény — végre — szabványok nélkül, benső ábrázolással, szinte memoir, egy kikerelkedő történelmi lélektan élő dokumentációja. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

téka

Romantismul românesc și romantismul european

A Filológiai Tudományok Társasága kiadásában, Alexandru Balaci, Al. Dima professzor és Yvette Nafta szerkesztésében megjelenő kötet a Társaság 1969 szeptemberében Nagyszomben megtartott tudományos ülészakának anyagát adja közre. A román és az európai romantika tárgykörébe vágó tanulmányok többnyire mint időben körülhatárolt áramlattal, irodalomtörténeti korszakkal foglalkoznak a romantikával, ám Alexandru Balaci bevezetőjének szellemében, aki romantika és klasszicizmus állandó ellentétéről, dinamizmusáról beszél, találunk e tanulmánykötetben elemzést Geo Bogza romantikus stílusáról is. A tanulmányok többsége azonban a XIX. századi román irodalmi romantika és a francia, olasz, német, orosz, angol irodalom összefüggéseit veszi vizsgálat alá. (Societatea de Științe Filologice din R.S.R. 1970.)

Vekerdí László Németh László

„Infandam...“ — vallanók be mi is fájalmunkat Aeneasszal, amikor e kisonográfia tartalmának akármilyen röpké elmondására vállalkozunk. A szerző egy igazságkereső élet örökké nyitva maradó voltára ébreszt: Németh László pályájának népsorsot jelképező ívelésére és befejezhetetlenségére. Az immár hetvenéves író, tudós, pedagógus, filozófus önkínzó eszmei kísérletezése és szívós harca a jó ügyért, a szocializmus eszményi emberségéért, publicisztikában és regényben, sociográfiában és drámában mesterileg rögződő vívódása a művelt és népet szolgáló értelmiségért elevenedik meg előttünk nyers őszinteséggel,

gal igyekeznek a művekből, távoli évszázadoknak az élet sodrába vetett „palackposta“-jából a minél teljesebb valóságot kihámozni.

Ilyen alapállásból nyilvánvaló tehát, hogy senkit sem elégíthet ki az adatfeltárás hasznos, eddig látványlag pótolhatatlan hézagokra utaló munkája. Problémák ötlenek fel, új megoldások lehetősége csábitja behatódó vizsgálódásra a kutató szellemet. Szigeti József — miként könyvének címe is bizonyítja — a mű és kor összefüggését választotta vezérfonalául a magyar művelődési életnek a reformáció és a reneszánsz jegyében bontakozó válságos szakaszában, azzal a lényeges megszorítással, hogy nem a kor vezéreszméinek és idegen minták érvényesülésének mikéntjét, avagy a mű létrejöttében közrejátszott külső tényezőket követi nyomon — hisz ezeket a lehetőségekhez mérten már tisztázta a pozitívista irodalomtörténetírás —, hanem a belső fejlődés megrajzolását tekinti feladatának, ami hozzásegít a mű struktúrájának megértéséhez, az alkotóművész értékelésekor rávilágít a kor társadalmi szerkezetének lényeges vonásaira.

E célkitűzés újszerűsége természetesen új, eddigelé nálunk kevésbé tudatosított szempontok érvényesítését követeli meg. Az első lépés a kulcsfontosságú művek kiválasztása, függetlenül attól, hogy a magyar irodalom hagyományos esztétikai értékrendjében (eredetiség, stílus-művészi tökély) a múltban milyen helyet foglaltak el. A kötet töretlen eszmevezetése (tanulmányokban és tudományos igényű recenziókban egyaránt) igazolni látszik Szigeti eljárását, amikor Bornemisza Péter két drámájánál, Balassi Bálint szerelmi költészeténél, Nagy Szabó Ferenc memóriáléjánál, Apáczai Csere János munkásságánál, valamint a Zrinyi Miklósról és Mikes Kelemenre vonatkozó filológiai kutatások eredményeinél állapodik meg.

A műelemzés Szigeti véleménye szerint csak a teljes szövegből mint „jelből“ indulhat ki, ugyanis „a szöveget alkotó elemek, azaz a művészi kifejezés eszközei, a formaelemek (téma, szerkezet, cselekmény, jellemek, stílus, nyelvi, verselési sajátosságok) ... a »jel« elemi, amelyek épp ennek az egy szeri mondanivalónak a kifejezése érdekében szerveződtek egységgé“. A feladat tömör megfogalmazását egy hasonlattal szemléletesebbé oldva, bizvást állíthatjuk, miszerint Szigeti a karmester szerepét szánja az irodalomtörténésznek, aki a szólamokat összerakó partitúrából kielemezi a szimfónia vezérmotívumait, mivel „az alkotóelemek kapcsolatban vannak más elemekkel, kölcsönösen hatnak egymásra, s e kölcsönhatás eredményeként alakul, változik az elemek jelentése [...] Következésképpen az egyes alkotóelemek közötti viszonyok feltárása, kölcsönös áttelelezéseikben való tanulmányozása vezet el a mű megértéséhez, a mondanivaló, az eszmei tartalom megragadásához...“

Érdekes, hogy bármennyire újszerűen hangzanak e tételék, végső kicsengésük visszautal az európai esztétikai gondolkodásnak mindmáig gerincét alkotó arisztotelészi poétikára, mely szerint a költészet magasabbrendűsége a történetírással szemben éppen a mélyebb gondolatiságában rejlik, mert a költészet in-

kább az általánosokat, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.

Valóban, Szigeti minden egyes tanulmányának megvan a maga kortörténeti és általános érvényű tanulsága. A *Balassi-comoedia és szerzője* lenyűgözően széles perspektívájú szakirodalom tükrében mutatja be három fejezeten keresztül a XVI. század utolsó harmadában ideológiai válságba jutott reformáció gondolatvilágát a Mohács utáni nemzedékek tudatában, az erény és a bűn körüli viták társadalompolitikai vetületét s a megrendült erkölcsi világréndnek humanista alapokon való megszilárdulását. (Mindaz, amit a darab hátterében meghúzódó történelmi eseményekből, a dráma teológiai álláspontjáról elmond, közvetve például Lucian Blaga XVI. századi tárgyú drámájának, a *Tulburarea ape-lornak* filozófiai mélységeibe is belevilágít.)

A következetesen alkalmazott módszer erőssége azonban *A szerzőség és a Magyar Elektrával való kapcsolatok* című fejezetben mutatkozik meg igazán, ahol a magyar és román klasszika-filológia legújabb eredményeit hasznosítva állítja párhuzamba Bornemisza Péter Elektra-interpretációját a Szophoklész és Aiszkhülosz korának eszmeiségét kifejezésre juttató görög tragédiákkal. Az összehasonlításból levont érvek meggyőzőek, és a két magyar drámai emlék közötti eszmerokonság kétségtelenné teszi, hogy a *Balassi Menyhárt árultatásának* is Bornemisza Péter a szerzője.

Amde a monográfia-igényű tanulmány nemcsak a régi magyar irodalom történetének egyik sokat vitatott kérdését zárja le véglegesen, hanem ugyanakkor bizonyítékot szolgáltat a modern irodalomtudomány-nak az impulzus fontosságáról vallott nézetéhez is, amennyiben minden irodalmi hatás fokmérője „az átvevőben lehetőség- vagy vágyképpen meglévő tendenciákat, az alkotóerő egészét vagy alkatelemét bátorító, felszabadító, tápláló behatás...” (lásd Barta János i.h.). Bornemisza Péter sajátos értéke például a XVI. század többi drámaírójával szemben az, hogy mint a nemességgel szoros kapcsolatban lévő személyiség, belülről látja az országos problémákat, s a görög tragikusok nyújtotta művészi anyagot szuverén módon alakítja a maga politikai mondanivalójához, következésképp elemzett két műve „annak a fejlődési szakasznak egy-egy konkrét eseményét jeleníti meg, amikor a Habsburg-térhódítás már megkezdődött, de a reformáció tábora még elég erősnek látszik a támadás elhárítására”.

A másik nagyobb terjedelmű tanulmány szervesen kapcsolódik a Bornemiszaról szólóhoz, amennyiben az erkölcsi kérdések iránt fogékony kor eszmei fejlődését mutatja be a fiatal Balassi Bálint szerelmi költészetén keresztül. Jóllehet a kötet egyik bírálója (Szócs István, *Utunk*, 1970. 39.) meggondolkoztató érvekkel igyekezett ezt az összefüggést — mármint az erkölcsi nézetek fejlődésének tükröződését — megkérdőjelezni, a választás jogosultságát irodalomtörténeti érveken kívül a folklórtudomány is igazolja. Mert miről is van tulajdonképpen szó? Janus Pannonius és Balassi Bálint költészete azért jelent a középkor lírájával szemben előrelépést, mivel működésük a magyar személyes líra kronológiailag is legelső, mű-

téka

felidézve a temérdek gáncsot is, mely Németh Lászlót — túl jogos kritikán és termő vitán — hol egy elvakult nacionalizmus, hol egy elidegenedett dogmatizmus oldaláról érte. Örömmel találkozunk Gaál Gábor és a művész Németh László elmélyedő viszonyának felvázolásával. A tudománytörténész-életrajzíró (remek párosulás) egy alkotó személyiség viszontagságain, gondolati reflexióin és alkotásain át magyarság, szocializmus, Európa sajátos összeforrottságára, egy jellegzetes szláv—magyar—román tájékozódásban megnyilvánuló Ady-hűségre vet világot, jelezve a történelmi korforduló erkölcsi rengései közt helytálló ember tanúságát. Ez a könyv idejében érkezik: amikor Németh László drámáit nálunk is játsszák, műfordításoknak köszönhetőleg a román olvasóközönség is megszerette, s szívesen elemazzük népit és urbánust, Nyugatot és Keletet áthidaló, konkrét „antropológiai” gondolkozását. A gazdag képanyagból az író Fábry Zoltánnal közös képét emeljük ki 1966-ból. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Dér Zoltán

Az első műhely

Kosztolányi Dezső önképzőkori éveit mutatja be a szabadkai irodalmi hagyományok jeles gyűjtője és értékelője, az „Életjel Miniaturák” 12. füzetében. (Egy évvel korábban, ugyanebben a sorozatban, Dér Zoltán Az árny zarandoka címen a szintén szabadkai Csáth Gézaról közölt tanulmányt.) 1965-ben esemény-számba ment Kosztolányi regénytördekének, a Mostohának és egyéb kiadatlan írásainak kötetbe gyűjtése; a szerző akkori szövegközléseit újjakkal egészíti ki, amelyek közül a

téka

legérdekesebb egy önképző-köri műfordítás-bírálat, ebben ugyanis Kosztolányi közismerten szabad felfogású átköltés-szemléleténél sokkal szigorúbb nézeteket fejt ki (e nézetekhez saját műfordítói gyakorlatában csak pályája vége felé igazodott). Az új Kosztolányi-közléseket önálló tanulmányba építő kis könyv értékes adalék a költő pályájának megrajzolásához. (A Szabadkai munkásegyetem kiadása, 1970.)

„S két szó között a hallgatás...”

Az Erőműfalván született s fasiszta gyilkos áldozatává esett Nagy Zoltán verséből vett idézet került címül a Magyar Mártír Írók Antológiája fölé: kiszolgáltatott fogoly hallgatása jelképezi itt hitlerizmus és háború elnémitettjainak a sorsát. A bevezető szerint ez a cím „mindenre utal, ami az áldozatokkal egyáltalán történt”. 137 költő, író, tudós, újságíró florilegiuma — irodalmi szemelvényeik gyűjteménye — ez a válogatás, öregeké és fiataloké, széplelkeké és harcosoké, akik 1942 és 1945 közt az internáló táborok, munkaszázadok, hadifogság, bombázások, kivégzések áldozataivá váltak vagy összeroppantak a tomboló vészben. Ismert nagyok, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bálint György, Gelléri Andor Endre, Gulyás Pál, Püskösti Andor, Radnóti Miklós, Sárközi György, Szabó Dezső, Szerb Antal szerepelnek itt, nem egy olyan szerző mellett, akit szakkörök tartanak nyilván, van, aki pályája elején állt. S megtaláljuk a romániai magyar irodalom fájdalmas vesztésglistáját is, a szellemi örökség felvillanó értékeivel. Bíró József, Brassai Viktor, Erdélyi Ágnes, Gulácsy Irén, Józsa Béla, Karácsony Benő,

vészileg érett megnyilatkozása. Az előfeltételeket csak a reneszánsz teremtette meg azzal, hogy egyre tágabb lehetőségeket biztosít a szabad személyiség kibontakozásának, és az „individuum” érzelmeit hűen feltáró verseknek mind szélesebb körű visszhangot teremt, sőt az epigonokon, illetve a kéziratos énekeskönyveken át a népköltészetet is megtermékenyíti (lásd Voigt Vilmos: *A szerelem kertjében. Ethnographia*, 1962. 2).

Szígeti a Losonczy Annához intézett, de jobbára csak három belső sajátosság — a szerelem titkosságára való utalás, a szerelem és szenvedés összekapcsolása, valamiféle fogadásra való hivatkozás — alapján ciklusba rendezhető tizenyole versből indul ki. Az első szakasz *A házasság nélküli szerelem viharában* elemzi két ember szerelmi kapcsolatainak alakulását, ám ez a viszony egyben a humanista költői sablon képei és fordulatai fokozott személyi tartalommal telítődésének és az egyre inkább tudatos versépítkezésnek a folyamata is. Eszmeileg ez az időszak előbb szembeeségülés a szerelmet kárhözátó vallási tanítással a test vonalmának jogán, majd annak töredelmes beismerése, miszerint a szerelem kínokat okozó szenvedély, tehát kerülni kell. Hasonló magatartásra utalnak Balassinak ebben az időszakban keletkezett istenes versei is, melyekben nevelője, Bornemisza Péter tanításának szellemében fogadja bűnei vezekeléséül a csapásokat.

A második döntő szakasz *A szerelem nélküli házasság* poklában töltött esztendő, mikor is megalázódik ugyan istene előtt, de a bűnbánat és bűnbocsánat szükségességének hangzatosával egy új gondolkodási mód, a jogviszony kölcsönösségére alapozott racionális polgári felfogás kerül előtérbe, amely a versszerkezetek eddiginél logikusabb felépítésében is tükröződik.

A harmadik állomást a nagy „intellektuális és emocionális erőfeszítések” születt Julia-ciklus jelzi, hisz a költő egész életszemléletét revideálta; felismerte, hogy a „lélek csendességét” a férfi és a nő közötti kölcsönös szerelem biztosíthatja, mert ez a forrása a földi boldogságnak, és ez áll csak összhangban a társadalmi és az isteni törvényekkel. A versekből tehát egy nyugodt élet, magasabbrendű életforma utáni vágy jut kifejezésre, művésziileg kiforrott formában (Balassi-versszak), amellyel szándékai jogosultságának tudatában lép a nyilvánosság elé, hogy a tehetségének kijáró elismerést kikövetelje magának.

A reformáció vallási szemléletéből sarjadt politikai állásfoglalás (Bornemisza) és az újrafogalmazott reneszánsz életeszmény irodalmi vetületének bemutatása után (Balassi) a szerző az írói tudatosság útját a „történelemformáló nép” képviselőjének jelentkezésén, valamint a korszak nagy szellemi áramlatainak hazai hasznosításáért viaskodó reformer társadalmi és pedagógiai nézetein keresztül vizsgálja.

A marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc memóriáléja, Szígeti József elemzésében, egy új társadalmi osztály, a városi polgárság világszemléletének dokumentuma, azok az emberek, akiket a rendi társadalom pusztán a közelet „elűszobájáig” enged jutni, noha a történelmi idők megtanították már az esemé-

téka

nyeket közösségi (vagyis osztály-) szempontból regisztrálni, s a feltétlen tekintély elvét az ésszerű magyarázatok s az ebből fakadó józan ítéletek keresésével váltották fel. A tények tiszteletében, a lényegre törő mondatszerkesztésben s a történetírói és szépirói elemek keverésében kifejezésre jutó ösztönös írói igényesség, valamint az önigazolásnak szánt főúri emlékiratok típusától elkülönítő egyéb jegyek nemcsak egy új műfaj hazai meggyökeresedéséről adnak hírt, hanem az európai humanizmus sokat emlegetett erdélyi vetületének arra a kevésbé feltárt változatára is figyelmeztetnek, amely a bölcséletileg kevésbé képzett városi polgárság körében alakult ki a vulgáris sztoicizmus normáiból.

Lényegében ugyanezt az adaptációs folyamatot példázza magasabb szinten Apáczai Csere János eszméi fejlődése is, aki két fejlettebb társadalmi rendszer ideológiáját: az angol puritanizmust és a Németalföldön megismert racionalizmust igyekszik az elmaradott erdélyi állapotokhoz igazítani, olyan körülmények közepette, amikor a polgárosodás elakadása folytán ezeknek a tipikusan antifeudális jellegű ideológiáknak elfogadtatásában legfeljebb a viszonylag haladó középnemesi rétegre támaszkodhat. Szükség-szerűen kényszerült tehát „elvileg forradalmi nézetekből kiindulva, a hazai erőviszonyok nyomására mindinkább a fejlődés lassú, zökkenésmentes útjára”, és talán ő az első racionalista, aki arra vállalkozik, hogy szóban és írásban hirdetve a gyakorlati tudományok szükségességét, elhárítsa a haladás elé gördített akadályokat.

Az elmondottakkal remélhetőleg sikerült valamelyest érzékeltetnünk, milyen úttörő munkát végzett a szerző komplex elemzési módszerének kiérlelésével. Az elért eredmény viszont kötelez is; éppen azért bízunk abban, hogy az érdeklődési körébe vágó filológiai részleteredmények szintézise után e hatalmas adatismeret birtokában a régi magyar irodalom eddig még át nem kutatott területeinek a tanulmányozására is vállalkozik.

Engel Károly

Papp Gábor rajza

Korvin Sándor, Kovács Katalon Jenő, Ligeti Ernő, Mikecs László, Salamon Ernő vértanúságát siratja egy-egy irodalmi esszéíró, elvként vállalva, hogy „mártír számunkra mindenki, akit ártatlanul öltek meg”. A két kötetet Bóka László 1947-es, első kísérletének kibővítésével Keresztury Dezső és Sik Csaba szerkesztette. (Magvető, 1970.)

Páskándi Géza

Az eb olykor emeli lábát

A költő, a novellista, a gyermekversek és mesék szerzője után a drámáiról Páskándi is önálló kötetben szólalt meg. Az olvasóktól nem eléggé felfedezett Űvegekben az elbeszélések mellett olvashatunk már néhány „párbeszédet”; az újabb párbeszédetek mellett a kötet zömét színjátékok — abszurd és realista, de mindenképpen költői alkotások — adják. „Nem színpadi szerző, elsősorban író vagyok, aki azért ír néha drámát, mert hallgat az anyag sugallatára, s hagyja, hogy anyaga is alakítsa őt” — vallja Páskándi a kötet bevezetőjében. Mégis, két-három darabja hivatásos vagy amatőr színészek előadásában színpadról is megszólalt, másokat folyóiratokból ismerünk (a Vendégséget például a Korunkból). Akad a kötetben új felfedezés is (többek közt a címadó „verses mesejáték avagy stílusparódia a romantikáról, három felvonásban”) — s az egész együtt újrafelfedezés: Páskándi drámái nem valamiféle irodalmi divat visszhangjai, hanem a világban felismert abszurd jelenség, „a képtelenség, az észellenesség, a véletlenek uralma... mint fájó, eszünket bontó lehetőség” felismerésének és nagy írói felelősséggel, pontossággal megvalósított ábrázolásának művészi dokumentumai. (Kriterion, 1970.)